

Dag dames en heren,

Dank voor de uitnodiging – *enjoy life*, pluk de dag, carpe diem, luidde de aanhef. We staan in een gezellig theater met een vrolijke hoofdact na de pauze. Maar dan moet u eerst nog naar mij luisteren over het donkergrijze thema van de ‘*recessie van de rechtsstaat*’, of wat in de vergelijkende rechtswetenschap wel ‘*rule of law backsliding*’ wordt genoemd. Of ik u eerst even de put wil inpraten, zo lijkt het wel. Vóórdát u het glas kunt heffen.

Toch is me dat gevraagd, want er is buiten nogal wat gaande. Met als belangrijkste manifestatie een nieuwe Amerikaanse president die Groenland wenst te annexeren, een oogje op het Panamakanaal heeft en dat ook hardop zegt. Die voor de Gaza-strook etnische zuivering/ volksverhuizing serieus aanbeveelt gevolgd door Amerikaanse annexatie.

De man begon z’n termijn als staatshoofd met een paar honderd decreten, buiten controle van Congres en Huis om. Hij ontsloeg om te beginnen alle medeplichtigen aan z’n eigen poging tot staatsgreep met een politiek gratiebesluit uit het gevang. Er zijn iedere dag hallucinante berichten over Trump: over gerichte zuiveringen in het ambtenarenapparaat, het sluiten van onwelgevallige overheidsorganen – van UN Aid tot het ministerie van Onderwijs -, het digitaal afsluiten van publieke databases, het overdragen van controle over overheidsdatabases aan z’n nieuwe Big Tech vrienden, over aan te vangen handelsoorlogen, niet alleen met rivalen maar met bondgenoten. Het is een politieke achtbaan waar we nu in zitten, met een autocraat aan het roer. Die de Europese defensie uitgave de komende maanden van 2 naar ik schat 6 procent van het BNP zal opvoeren, voorspel ik u.

Van de ‘rule of law’ gaan we naar de *Rule of Trump*, een techno oligarchie met een wraakzuchtige onroerend goed handelaar aan het hoofd. Van de Trias politica naar Trias Trumpiana, waarin alle machten samenklonteren en de president tegelijk rechter, wetgever en uitvoerder is. Het wordt hoogst interessant om te zien of en hoe de Amerikaanse instituties van de trias politica daarop reageren.

In eigen land maakten we kennis met een minister van migratie van PVV-huize die een zogeheten ‘gevoelde crisis’ in de asielmigratie als juridisch voldoende toereikend aanmerkte, om die met spoedmaatregelen via staatsnoodrecht te mogen beteugelen. Dat werd maar op het nippertje afgewend – dat alles in een kabinet dat bij aanvang een aparte rechtsstaatverklaring nodig had om de reactionaire, antidemocratische PVV-geest in de fles te kunnen houden. Wat sindsdien bij iedere crisis weer opnieuw voor problemen zorgt.

We kijken tegen een partijloze premier aan, die geen politieke opvattingen heeft en dus op cruciale momenten een gezagsvacuüm laat vallen. Dat dan naar believen gevuld wordt door de leider van de grootste partij, Wilders. Het enige ‘extraparlamentaire’ aan dit kabinet is de premier zelf, die alleen handelt op basis van instructies van z’n coalitie. Mits die hem tijdig bereiken.

Dit alles past bij een internationale trend van afbreuk aan de democratische rechtsstaat en de gelijktijdige opkomst van autoritaire, meestal rechts-radicalen machten. Op het Europese vasteland bij u en mij bekend onder de trefwoorden ‘Polen en Hongarije’.

We zien allemaal met lede ogen aan wat dat met het zorgvuldige democratische bouwwerk van de democratische rechtsstaat doet, waarin macht en tegenmacht, controle, evenwicht, trias politica, onafhankelijkheid, openbaarheid en verantwoordelijkheid juist de hoofdrol spelen. Waarin de advocaat, loyale dienaar van de rechtsstaat wiens vertrek we vandaag vieren, de afgelopen

decennia dan ook heeft gefloreerd. Het is een wereld waarin de macht zich vrijwillig laat controleren door het recht, waarin de macht uit zichzelf naar rechterlijke vonnissen luistert, na die eerst uiteraard te hebben ‘bestudeerd’, eufemisme voor knarsetanden, gvd zeggen en dan het gezicht in de plooi trekken.

Ik hoop zelf dat die wereld blijft bestaan - ook voor mezelf trouwens, ik profiteer als journalist m’n hele leven van het grondrecht op vrije meningsuiting en het recht om informatie te vergaren en te publiceren. En wel door onafhankelijk en onpartijdig journalistieke informatie aan te bieden, waarvan de juistheid en betrouwbaarheid zo goed mogelijk is gecontroleerd. Opdat de burger geïnformeerde keuzes kan maken. Kortom, ik ben aandeelhouder, niet alleen als belanghebbende burger, net als u, maar ook als professionele journalist.

En ik vrees dat het intussen óók in de wereld van (nieuwe) media behoorlijk rommelt. Onze nog splinternieuwe digitale distributiekanaal als X, Facebook en Instagram zijn inmiddels in hoog tempo gecorrumpeerd door de eigenaren. Eerst met oncontroleerbare algoritmen en nu met hun eigen voorkeuren waarmee ze de burger trachten te manipuleren. Behalve van ‘rule of law backsliding’ is er inmiddels ook sprake van een nepnieuws-zeephelling, met dank aan Musk en Zuckerberg die factchecken als een vorm van censuur aanmerken en er daarom ook mee zijn opgehouden. Daarover straks meer.

Goed, als journalist ben ik dus gespecialiseerd in de rechtspleging, als regelmatig rechtbankverslaggever, tot eind vorig jaar als dagelijks commentator en nog steeds als schrijver van een column die ‘de rechtsstaat’ heet. En die u in NRC kan vinden, ooit een Rotterdamse middagkrant met burelen aan de Witte de Withstraat en daarna nog jaren vanuit de Alexanderpolder.

Ik probeer in dat voorheen Rotterdamse medium de geïnteresseerde burger te betrekken bij de juridische wereld – en andersom. En die afstand is vrij groot – de ‘rechtsstaat’ wordt beleefd als de onzichtbare infrastructuur van een open samenleving met vrije burgers die zich totaal niet bewust zijn van de vrijheid die ze genieten. Die rechtsstaat komt neer op het gedeelde besef dat de macht hier gecontroleerd wordt, dat op misbruik en willekeur een automatische rem zit en dat de politie niet voor de toevallige machthebber werkt, maar gecontroleerd is door rechten en wetten. En de politie er dus in beginsel voor de burger is, voor ‘ons allemaal’ en niet voor, of laat staan ‘van’ de macht is. Wij weten dat vaak niet meer zo goed, maar vluchtelingen uit zwaar repressieve landen die op hun eerste bezoek aan een Nederlands politiebureau fatsoenlijk, menselijk te woord worden gestaan, vertellen regelmatig dat ze daar letterlijk tranen in hun ogen kregen. Het kan dus wel! Het kan dus wel! Zo eenvoudig kan het zijn. Overheidsmacht in *dienst* van de burger, niet om die te onderdrukken.

Die democratische rechtsstaat van ons is in de kern dus een humaan land waar burgers rechten hebben – en vreemdelingen ook trouwens. De gemiddelde burger komt hier trouwens misschien één keer in z’n leven bij de rechter, hooguit als er ooit eens een strafbeschikking uit een verkeersovertreding hem of haar in het verkeerde keelgat schoot. Of, iets waarschijnlijker, als uw demente tante vergat zelf een bewindvoerder aan te stellen, waarna de rechter dat dus moet doen. Dan hebben we het wel gehad. De rechtsstaat als abstract concept is in onze luxe Eerste Wereld dan ook meer iets voor toga-dragers, juristen en bestuurders om zich druk over te maken. Voor de gewone burger zit het wel snor – dat is de uitgangspositie, de ‘default’ van Nederland.

Waarom maken we ons dan wel druk en waarom juist nu? Als we negatieve druk op de rechtsstaat vrezende hoe komt die dan tot uiting. Kortom – waar moeten we ons eventueel op voorbereiden. Waar hebben we het over? Waarom sta ik hier überhaupt?

Meestal begint het met de afbraak van de rechtspraak, zoals we dat in Polen en Hongarije hebben gezien. Of directe inmenging in de taak van de rechtspraak, zoals we dat zagen in de grootschalige gratiëring van Trump's coupplanners. Meestal gaat dat parallel aan het structureel buitenspel zetten van het parlement, de oppositie, gevolgd door druk zetten op de onafhankelijke media. De route is dan het uitroepen van een uitzonderingstoestand – gevolgd door het regeren per decreet. In Hongarije bestaat de noodtoestand nu al sinds 2020.

De rechtspraak krijgt vervolgens te maken met de aantasting van de rechtspositie, het forceren van vacatures door verlaging van de pensioenleeftijd, gevolgd door partijbenoemingen, het invoeren van 'tuchtrechtspraak' en het beperken van de werking van internationale verdragen. Dat is moeilijk terug te draaien. In Polen heb je nu twee soorten rechters, de 'old school' rechters die zich niet lieten pensioneren. En een nieuwe besmette lichte partijpolitiek is benoemd – die heten daar nu 'neo-rechters' – die er dus ook weer uit zouden moeten.

De rol van advocaten in dergelijke autocratisch beïnvloede samenlevingen wordt gemarginaliseerd, genegeerd of zelfs direct gesaboteerd. Onlangs zag u Journaalbeelden van de advocaten van de vermoorde Russische oppositieleider Navalny die nu zelf in het verdachtenbankje zijn geplaatst zodat ze kunnen worden veroordeeld. Media in dergelijke op Rusland geïnspireerde samenlevingen worden monddood gemaakt via strenge laster- of smaadwetgeving, door ze in handen te geven van bevriende eigenaren of door ze gewoon te sluiten. Intimidatie, bedreiging en incidenteel aanslagen doen de rest. De publieke opinie wordt tenslotte nog alleen gevoed door 'bevriende' media, met voorspelbaar gevolg. Advocaat, journalist, rechter, het zijn daar lege beroepen geworden – loyaliteit aan de macht staat voorop.

De remedies zijn bekend en liggen klaar, ook in Nederland. De casus 'Polen' heeft in de juridische wereld voor een omslag gezorgd. Van het idee 'zo'n vaart zal het hier niet lopen' naar het besef dat 'onze' rechtsstaat veel te kwetsbaar is: vooral een die te veel op beroeps traditie en -cultuur vertrouwt en te weinig op solide regels.

Er zitten in 'onze' instituten van de rechtspleging wel degelijk zwaktes die pas nu opvallen. Die hadden al lang en breed gerepareerd kunnen worden. In de wetenschap wordt inmiddels ook hardop geconstateerd dat bijvoorbeeld de Raad voor de Rechtspraak niet onafhankelijk genoeg is, omdat rechters bijvoorbeeld door de Kroon worden benoemd en nieuwe leden van de Hoge Raad eerst door de Tweede Kamer moeten worden gekeurd, wat rechtsstatelijk een dubieuze route is. Omdat de minister van Justitie ook via het budgetrecht greep heeft op de rechtspraak.

Dat we hier als een van de weinige Europese landen geen constitutionele toetsing van formele wetten hebben is eveneens merkwaardig. Toegang tot het recht voor de minderbedeelde burger is hier al decennia een probleem – de commerciële advocatuur heeft zich vierkant uit deze maatschappelijke taak teruggetrokken en legt alle verantwoordelijkheid bij de overheid/ de belastingbetaler. Ik kan niet nalaten dat toch even op te merken.

Dat het Openbaar Ministerie hier in theorie politieke instructies kan krijgen, die het tot nu toe overigens nooit kreeg, is natuurlijk een structuurfout die allang opgeruimd had moeten worden. Dat we hier ondemocratisch georganiseerde éénmanspartijen toelaten in het parlement is achteraf een blunder. Daardoor krijg je onmondige parlementariërs, een partijleider zonder interne tegenspraak en tenslotte bewindslieden mét last en ruggenspraak in plaats van zonder.

Hoe kun je dat keren? Er zijn tal van rapporten geschreven met suggesties over versterking van de functie van het parlement en van de rechtsstaat in het algemeen. Ik som ze hier *niet* voor u op... Alleen, wie gaat dat nu nog voor elkaar krijgen? Daar heb je toch echt andere partijen voor nodig, dan die er nu op winst in de peilingen staan.

De media dan, ik sprak er al even over. Anno 2025 zijn de veranderingen hallucinant. De eigenaren van Big Tech zijn politiek wakker geworden, hebben zich aan de radicaal rechtse flank opgesteld en wijzen nu journalistieke normen als selectie, eindredactie en factchecken in hun kanalen af als een vorm van 'censuur'. Nieuwsdistributie, -selectie, het bepalen van urgentie, het bieden van toegang – het zijn niet meer de klassieke uitgevers of redacties die de weg wijzen of de sluis bedienen. Noch ervoor beloond worden. Maar het zijn de grote technologiebedrijven, de digitale 'robberbarons' die inmiddels ook al 80 procent van de advertentie-inkomsten incasseren. Wat er aan professionele journalistiek op sociale media wordt 'gedeeld', waarop wordt geklikt, wie er wat krijgt voorgeschoteld, het wordt inmiddels zorgvuldig geregistreerd. Zoektermen raken gemanipuleerd, bronnen onderdrukt én bevoordeeld. Ophef en emotie leiden tot aandacht en dus tot clicks – het wordt almaar moeilijker om je eraan te onttrekken. Ooit had de krant een voorpagina met alles grafisch op volgorde, met een eigen prioriteit en vrije keuze voor de lezer – nu is alle macht aan de zoekmachine. Iedereen krijgt er z'n eigen werkelijkheid. Waarheid en *bullshit* door elkaar.

Nieuws is geen samengesteld, gecontroleerd, professioneel product meer waar een burger voor kiest, maar een 'functie', een *commodity* die 'vanzelf naar je toekomt'. Zoals vooral jongere mediagebruikers dat ervaren en ook zo benomen. En dat gaat hoofdzakelijk via *socials* waar iedereen en niemand het voor het zeggen hebben en alles dezelfde waarde lijkt te hebben. Dat Elon Musk, die óók een zeer grote digitale uitgever is, nu een rechts-autoritaire politieke agenda heeft onthuld mag gerust als bedreiging van de rechtsstaat worden gezien.

De journalistiek raakt daarmee uitgekleeft, functioneel overgenomen en verdrongen door alternatieve 'contentleveranciers', velen met dubieuze bedoelingen. De democratische rechtsstaat betaalde er al een hoge prijs voor. '*Fill the internet with bullshit*', bleek een succesvolle strategie waarmee kwaadaardige afzenders in het VK vijf jaar terug de Brexit aanjoegen, verkiezingen in de VS manipuleerden, woede, (vrouwen)haat en discriminatie aanmoedigen.

Op deze zeephelling van nepnieuws zijn democratie en burger doelwit en populisme en haat veelal het resultaat. De publieke ruimte is er hoogst onveilig door geworden. Vindbaarheid en bereik van betrouwbare informatie nemen af. De vraag 'valt het tij nog te keren' is in mijn vak wel héél dringend geworden. De professionele journalistiek is daar niet aan de winnende hand, zeg ik er meteen bij. Een populaire beeldspraak in mijn kringen op dit moment is dat professionele journalistiek in de directe mediat toekomst ongeveer dezelfde rol zal hebben als die van klassieke muziek in het cultuuraanbod van nu. Iets voor kenners en liefhebbers. De rest is lawaai, manipulatie, eigendunk, *Trumpiano*.

De grote Amerikaanse Tech bedrijven aan de mediaknoppen interesseren zich niet voor journalistiek of de democratische rechtsstaat. Soms zelfs integendeel, geïnspireerd als sommigen van hen zijn door de anarchistische Tech cultuur die staatsbemoeienis afwijst, of gewoon uit opportunisme. U kunt nu zien wat Elon Musk, Trump en het sociale mediakanaal X op dit moment tot stand brengen – het enige hoopvolle hier is dat er inmiddels een uittocht gaande is van X-gebruikers naar Bluesky. Kennelijk is de denkende burger niet eindeloos manipuleerbaar. Maar het is ook een schrale troost.

De rol van de journalistiek in een (digitale) democratische rechtsstaat neemt dus zienderogen af, constateerde de WRR vorig najaar, die dat terecht als bedreiging kwalificeert. Journalistiek is straks een 'acquired taste', iets voor liefhebbers die de weg al wisten. En nog bereid zijn te betalen voor betrouwbare media. 'Mainstream media' slaan nu wat mij betreft op die subcultuur van socials, tiktoks, zoekmachines, influencers en ad hoc verspreiders. Met als gevolg dat de burger almaar moeilijker kan onderscheiden wat echt is en wat niet – en ook wat professionele journalistiek is en wat niet. De uittocht van lezers en kijkers uit de professionele media is al vrij indrukwekkend.

Het Commissariaat voor de Media [rapporteert deze maand](#) dat de jongeren van nu zich nog vrijwel uitsluitend via tussenpersonen (influencers, tiktokkers) op sociale media laten informeren. Instagram, twitter, facebook, threads e.d. zijn nu specifiek geprogrammeerd om de verspreiding van professionele journalistiek te onderdrukken, schreef Ann Applebaum onlangs op Bluesky. Maar mensen weten dat niet. Zeker niet als ze zelf niet meer gemotiveerd zijn om éigen keuzes te maken, en media dus zélf te kiezen. Maar nieuws gaan zien als een functie die 'naar ze toekomt', zoals nu algemeen gedacht wordt door jonge mediagebruikers.

Kortom, de democratische rechtsstaat staat voor grote uitdagingen. En dat bedoel ik als eufemisme. Voor de stormachtige ontwikkelingen in de mediawereld is nu alle hoop gevestigd op Europese regelgeving. En dus ook op een stevig anti-Trump/anti Big Tech beleid. Als democratische rechtsstaten in de EU een journalistieke nieuwsfunctie in hun publieke ruimte willen behouden, zal die actief beschermd moeten worden. Tegen onbetrouwbare zoekmachines en tegen eenzijdige algoritmen.

Over hoe dat moet zijn wel ideeën – meestal met het concept 'preferred content' erin. Denk aan een keurmerk voor professionele onafhankelijke journalistieke informatie of afzenders waarin wel feitelijke juistheid, wederhoor en waarheidsstreven als doelen zijn erkend. Informatie- en mediamonopolies en tech-oligarchieën die zich nu voordoen zijn funest voor pluriforme politieke landschappen. Zeker omdat de financiële macht die erin geconcentreerd is, zonder precedent is. Om van de internationale reikwijdte ervan maar te zwijgen – die gaat het bereik van soevereine staten veelal ver te boven. Dat 'disruptie' in die wereld de beoogde, en vertrouwde, strategie is om nog meer marktmacht te veroveren is geen geruststelling. Dat dit in de VS al gelukt is, geeft zeer te denken.

Voor ons, individuen, staatsburgers, kiezers, belanghebbenden bij, deelnemers aan onze eigen rechtsstaat – of we nu waarschuwende columns op *old school* opiniepagina's schrijven, of op zakelijke advocatenkantoren cliënten in de watten leggen á zoveel honderd euro per uur – laten we behalve waakzaam ook actief en kritisch zijn.

Die rechtsstaat, hoe vertrouwd we ermee zijn en hoe gewend eraan ook – die dondert makkelijk in duizend stukjes uit elkaar. Straks zitten wij net als in Polen ook met neo-rechters, kan ik m'n lezers niet meer bereiken omdat de zoekterm 'rechtsstaat' door Meta tijdelijk is uitgeschakeld, of omdat google Europees nieuws in de zoekresultaten heeft gehalveerd. Ter *niet* geruststelling: dit is allemaal al een keer gebeurd. En straks moeten we vaststellen dat je geen X-account meer kunt aanmaken als je niet verplicht 20 aanbevolen Trump bronnen gaat 'volgen'.

Van de nog wel rechtsstatelijk georiënteerde politieke partijen verwacht ik derhalve een paar stevige nieuwe constitutionele vangrails, waarmee de onafhankelijkheid van de rechtspraak beter wordt geborgd, de parlementaire democratie tegen éénmanspartijen wordt beschermd en de pluriformiteit van de pers wordt beschermd. Van de burger verwacht ik gezond verstand en onderscheidingsvermogen – hopelijk is dat niet te laat.

En van de advocatuur? Die mag van mij ook wakker worden uit z'n comfortabele niche van wettelijk beschermd beroep – en zich opnieuw de vraag stellen wat het kan doen voor dat deel van de rechtsstaat waarin het actief is. Dat van de toegang tot het recht, maar dan wel voor iedereen. En dus niet alleen van de betalende klant. Door het probleem van de onrendabele sociale rechtshulp nu eens écht te helpen oplossen. Door z'n deskundigheid vaker beschikbaar te stellen voor maatschappelijke kwesties waarin een rechterlijk oordeel gewenst is, maar onbetaalbaar voor de directe belanghebbenden.

Door veel meer te investeren in educatie en voorlichting over de rechtsstatelijke rol van de advocaat, die heus niet samenvalt met het eventuele wangedrag van z'n cliënten. Wat velen hardnekkig blijven denken, terwijl het onwaar is. Het is óók het werk van de advocaat voor een eerlijk proces te zorgen, voor iedereen.

Kortom, laat u zien, treedt naar buiten, werk ook eens om niet voor maatschappelijke cliënten, uw beroep heeft een ideële en sociale kant, laat die ook zien. En help zo HET TIJ TE KEREN.

Voordat we aan 'enjoy life' kunnen beginnen ligt er nog wel het een en ander aan dringend werk op ons te wachten...

Dank voor uw aandacht – ik hoop dat u wakker bent en dat ook blijft.